

Prof. dr Milana LJUBIČIĆ*
Redovni profesor
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet

Prof. dr Đorđe IGNJATOVIĆ**
Redovni profesor
Univerzitet u Beogradu
Pravni fakultet

Originalni naučni rad
Primitljeno: 15. maj 2022.
Prihvaćeno: 3. avgust 2022.
UDK: 343.988-057.875
004.738.5:316.472.4
<https://doi.org/10.47152/rkkp.61.2.1>

VIKTIMIZACIJA MLADIH NA DRUŠTVENIM MREŽAMA – REZULTATI ISTRAŽIVANJA STUDENATA BEOGRADSKOG UNIVERZITETA

Zahvaljujući razvoju informacionih tehnologija, Internet komunikacija je postala neizostavni dio naše svakodnevice. Posebnu popularnost danas uživaju društvene mreže. One su medijum društvenih interakcija posebno omiljen među mladima. Ipak, postoje i mračne strane ovog prostora društvenosti. Viktimizacija je jedna od njih. O prevalenci i riziko faktorima možemo se obavestiti iz studija stranih autora, dok se domaći istraživači relativno retko bave ovom problematikom. Stoga je primarni cilj našeg istraživanja bio da ukažemo na neke fenomenološke karakteristike viktimizacije na društvenim mrežama. U studiji je učestvovalo 137 studenata Beogradskog Univerziteta. Nalazi su pokazali da je većina njih imala iskustvo viktimizacije, kao i da je jedan broj bio nasilan prema drugima na društvenim mrežama.

Ključne reči: kiberkriminalitet, društvene mreže, viktimizacija, studija o žrtvama, studenti

* E-mail: milanaljubicic@yahoo.com

** E-mail: ignjat@ius.bg.ac.rs

1. Uvod

Vrtoglavi tehnološki razvoj pruža neslućene mogućnosti za uspostavljanje međuljudskog saobraćaja u kiber prostoru koji tako postaje novi medijum društvenosti (Ristić, Marinković, 2018), a kolika je njegova globalna važnost u domenu praksi dokazuje i to što se virtuelni po značaju izjednačava sa referentnim tačkama materijalnog sveta: morem, kopnom, vazduhom (Deibert–Rohozinski, 2010, prema Ristić, Marinković, 2018: 395).

U prilog ovoj tvrdnji govori i činjenica da je u pandemijskom kontekstu naša svakodnevnica kao neizostavan uključila kiber prostor (Shoib et al, 2022). Budući da je zaključavanje građana bio strateški deo plana borbe protiv kovid 19 virusa kiber prostor je postao mesto rada, obrazovanja, informisanja, zabave i druženja na daljinu. Ako je suditi po nalazu *International Telecommunication Union* (<https://www.itu.int/en/>) broj korisnika Interneta porastao je na globalnom nivou sa 4,1 milijarde (koliko ih je bilo 2019) na 4,9 milijardi ili 63% stanovnika sveta u 2021. godini.

Drugim rečima, društvenost je u novoj normalnosti dominantno praktikovana kao digitalna. Odatle ne treba da nas čudi izrazit porast broja korisnika društvenih mreža (Benson, Sardakis, Tennakoon, 2015), naročito među mladim ljudima (<http://www.pewinternet.org/fact-sheets/social-networking-fact-sheet>).

Zbog čega su društvene mreže u tolikoj meri prihvatljive za mlade, da ih neki autori nazivaju ‘komunikacionim kanalom bez premca’ (Benson, Saridakis, Tennakoon, 2015)? Razlozi su brojni: one nude mogućnost da se pojedinac samoodredi da sam sebe predstavi drugima na način koji je njemu prihvatljiv, da pronade grupe podrške, dobije validaciju, da se zabavi ili pronade istomišljenike. Fizičke i druge barijere se prevazilaze jednim klikom i sve je naizgled na dohvat ruke (Keipi et al, 2017).

Ipak, odvijanje saobraćaja u kiber prostoru ima i svojih negativnih strana. Tako jedan broj autora tvrdi da je upotreba Interneta, posebno među mladima postala i problematična (Fernandes et al, 2021) i rizična (Jugović, 2022). Nalazi skorajšnjih istraživanja iz Indije, Bangladeša, Tajvana, Indonezije, Meksika i Turske ukazuju da preterana upotreba socijalnih mreža kakav je na primer Instagram, služi kao svojevrsan mehanizam bega od usamljenosti i upućuje na ugroženo osećanje ličnog blagostanja mladih korisnika.

Nadalje, ozbiljan problem predstavlja kiber viktimizacija¹ (Marcum, Higgins, Ricketts, 2010; Mitchell et al, 2011). O obimu ove pojave sa svoje strane govori i činjenica da je kiber kriminalitet postao važna tema u viktimologiji u 21. veku (Reyns,

1 Online nasilje je repetitivna praksa, akt agresije koji cilja na to nanese štetu ili naudi, a koji se dešava među pojedincima među kojima postoji disbalans u moći. Dok kod tradicionalnog nasilja, razlike u moći označavaju nejednaku psihološku ili fizičku snagu, u kiber prostoru ovaj disbalans označava razliku u tehnološkoj ekspertizi (Whittaker, Kowalski, 2014).

2015; Ignjatović, 2021). Iako nije sasvim jasno u kojoj meri u kontekstu viktimizacije šireg obima participira onlajn (e. *online*) nasilje, procenjuje se da je porast kriminaliteta na mrežama stalan (Benson, Saridakis, Tennakoona, 2015; Marcum, Higgins, Ricketts, 2010; Whittaker, Kowalski, 2014). Većina istraživača beleži da se prevalenca kreće između 10 i 40%² (Whittaker, Kowalski, 2014). Tako nalazi jedne od retkih kroskulturalnih studija iz 2014. godine kojom su obuhvaćeni ispitanici iz četiri zemlje: Finske (N=555), Amerike (N=1.033), Ujedinjenog Kraljevstva (N=999) i Nemačke (N=978) potvrdili su da je nasilju na društvenim mrežama izložen znatan procenat ispitanika. Onlajn uznemiravanje doživelo je 19.2% Nemaca, 19% Finaca, 16.9% Amerikanaca i 15% ispitanika iz Britanije (Keipi et al, 2017). O visokoj učestalosti Internet nasilja svedoče i rezultati studije *Stop Bulling*. Nađeno je da je preko mreža viktimizovano oko 15% učenika starih između 12 i 18 godina (<https://www.stopbullying.gov/resources/facts>).

S druge strane, kada je reč o pojedinim tipovima onlajn viktimizacije³: npr. o seksualnom nasilju, za neke od autora nema sumnje da je rast broja žrtava ovog vida kiber kriminaliteta među mladima, konstantan. Tako su Wolak, Mitchel & Finkelhor (2006) utvrdili da je za samo pet godina broj mladih ljudi koji su na mreži bili izloženi neželjenom sadržaju sa seksualnom konotacijom porastao sa 23% na 35%. Ako je suditi po *The Growing up with Media – GuwM* (<https://innovativepublichealth.org/>) studiji, u godini koja je prethodila istraživanju, čak 18% ispitanika starosti između 10 i 17 godina bilo navođeno na seks preko mreža. Helweg-Larsen & Bøving Larsen (2011) utvrdili su da je gotovo trećina od 3.707 učenika uzrasta između 14 i 17 godina, bila izložena nekom vidu viktimizacije. Našli su da su o 12% ispitanika vršnjaci širili tračeve, protiv volje oko 1% mladića i 2,3% devojaka objavljuvani su video sadržaji i fotografije na kojima su oni bili, dok je oko 7% mladića i 11% devojaka uznemiravano s lažnog profila. O bezmalo 9% ispitanika ostavljani su ružni komentari, a oko 5% mladića i 16% devojaka su dobijali ponude seksualne prirode. Značajan je i nalaz da je oko 10% mladića i devojaka i samo viktimizovalo druge koristeći društvene mreže: širili su o njima tračeve i/ili stavljali slike eksplicitnog sadržaja.

Kako stvari stoje kod nas, ne može se sa sigurnošću tvrditi. Studija o ovoj tematici ima relativno malo. Osim toga, nalazi istraživanja najčešće nisu uporedivi jer su rađeni na različitim uzorcima ispitanika, pomoću drugačijeg metodološkog dizajna. No, i pored toga, sigurni smo da zaključci da je kiber viktimizacija ne

2 Očigledne varijacije su posledica metodoloških specifičnosti istraživanja npr. načina na koji je nasilje na mrežama definisano, parametara koji su korišćeni da se izmeri nasilje (npr. vremenski okvir), obuhvata li se i uzrast ispitanika ili učestalost izloženosti nasilju (jednom, više puta).

3 Oko toga koje sve pojavne oblike nasilje u kiber prostoru može imati, nema saglasnosti među istraživačima.

samo prisutna, već i u porastu, stoje. Tome u prilog svedoči istraživanje Stevković, Popović i Kovačević (2019). Autorke su našle da je oko 90% njihovih ispitanika – studenata (od ukupno 380 uključenih u uzorak) barem jednom tokom života bilo viktimizovano na društvenim mrežama, više od polovine je bilo proganjano, a čak trećina seksualno uznemiravana. Nisu nađene statistički značajne razlike u pogledu iskustva viktimizacije studenta različitog pola. Stanković (2019) je našao da je oko polovine učenika (N=188) uključenih u uzorak viktimizovano jednom ili više puta – npr. vređanjem, širenjem glasina, a čak 21% njih je bilo nasilno prema drugima. Kostić i Ranaldi (2022) su utvrdile da je od 500 ispitanika učenika osnovnih škola u četiri grada, oko 48% njih bilo isključeno od strane drugih iz aplikacija za razmenu poziva i poruka, i kao i da se oko 13% njih zbog toga osjećalo loše (anksiozno, uznemireno, manje vredno u odnosu na druge). Macanović i Stojanović (2022) nalaze da je oko 40% njihovih ispitanika (N=343 srednjoškolaca⁴) viktimizovano na mreži, kao i da je gotovo trećina njih nasilna prema drugima. Radojičić Nedeljkić i Glišić (2022) su, baveći se rodno zasnovanim nasiljem u digitalnom prostoru potvrdile da su njihove ispitanice bile viktimizovane i tradicionalnim i (verbalnim) nasiljem na mreži.⁵ Autorke nalaze interpretiraju pozivajući se na degradirajući položaj žena u našem patrijarhalnom društvu u kome je nasilje normalizovano.

Čini se da su Wolak, Mitchel & Finkelhor (2006) u pravu kada tvrde da raste broj onih koji su viktimizovani ili tolerišu hostilno i agresivno ponašanje na mrežama, ali i onih koji ga vrše.

S druge strane, treba primetiti da iako je u poslednje vreme poraslo zanimanje među stručnjacima i naučnicima za temu kiber nasilja, čitav niza pitanja je ostao neodgovoren. Na primer, istraživači se relativno retko bave nekim vidovima kriminaliteta na mrežama kakva je krađa identiteta, pitanja operacionalizacije i tipologije nasilja⁶, ostaju i nadalje otvorena, a teorije kojima se pokušava objasniti etiologija ovog vida viktimizacije, uglavnom se nedovoljno empirijski provjeravaju. Takođe, gotovo po pravilu istraživanjima su obuhvaćeni učenici osnovnih ili

4 Istraživanje je rađeno na teritoriji opštine Modriča.

5 Istraživanjem je bilo obuhvaćeno 594 devojaka uzrasta 18 i 19 godina. O tome koliko njih je bilo viktimizovano na mrežama podatak u studiji *Ispred ekrana* ne nalazimo.

6 Po jednom autoru (Reyns) najiscrpnija podela kiber nasilja uključuje: hakovanje, kiber prevare i krađe (kakva je npr. krađa identiteta ili fišing – praksu da se uzimaju osetljive lične informacije korišćenjem navodnog legitimnog autoriteta, kakav je banka), kiber pornografiju i opscenost, te kibernasilje (npr. proganjanje). Whittaker & Kowalski navode da Bettencourt (2014) u kiber nasilje ubraja: pretnje upućene preko mreže, širenje tračeva, netačnih informacija o osobi, i/ili video sadržaja bez saglasnosti žrtve. Korisnu tipologiju nasilja je predložio i Pyzalski (2012, prema Whittaker & Kowalski, 2014). Taksonomija uključuje šest kategorija nasilja: 1. protiv vršnjaka; 2. protiv vulnerabilnih (slabi ljudi beskućnici, alkoholičari, oni koji i ne znaju ili nisu svjesni da su žrtve), 3. nasumična kiber agresija (žrtva je nepoznata nasilniku), 4. protiv (etničke i/ili religijske) grupe; 5. protiv slavni i 6. protiv školskog osoblja. Ovaj autor podvlači i dve činjenice koje obično zaboravljamo: nasilnik i žrtva niti se moraju poznavati niti su nužno vršnjaci.

srednjih škola, retko kad studenti, a prava je istina da danas svi koristimo blago deti onlajn povezivanja i da smo svi potencijalne žrtve.

Ipak, neke predispozicije: lične odlike nasilnika i žrtava, kao i sklonost da se ponašamo na određen način, tu verovatnoću čine manje ili više izvesnom. Pokazalo se naime, da rizik povećava naša sklonost da provodimo duže vremena na društvenim mrežama (Instagram, Tviter), a značajan faktor viktimizacije predstavlja i ostavljanje ličnih podataka na mreži (Shoib et al, 2010; Reyns, 2015), kao i stupanje u kontakt sa nepoznatim ljudima (Marcum, Higgins, Ricketts, 2010). Na primjer, Gasso i saradnici (2021) izveštavaju da je tokom *lock down*-a (“zaključavanja”) u Španiji seksting – pomalo kontroverzan vid ponašanja, koja uključuje čin slanja i/ili primanja manje ili više eksplicitnih slika i video sadržaja (Ignjatović, 2019: 148) postao primamljiva onlajn praksa naročito među onima koji su živeli sami. Da je ova praksa visoko rizična, pokazuje to što su autori utvrdili da su oni koji su upražnjavali seksting oko 10 puta češće bili potencijalno viktimizovani.

Ove nalaze možemo razumeti i iz ugla teorije rutinskih aktivnosti. Postulati ove teorije mogu se svesti na jednostavnu jednačinu koja glasi: verovatnoća da ćemo biti viktimizovani raste ukoliko:

1. spadamo u kategoriju pogodnih meta – to smo mi sa niskom bezbednosnom kulturom na mreži,
2. ako se susretnemo sa motivisanim prestupnicima, a ta verovatnoća u virtuelnom prostoru raste samim tim što na Internetu provodimo sve više vremena, i
3. ako nisu fizički prisutni oni koji bi nas zaštitili i/ili sprečili da uđemo u rizične kontakte. To bi npr. mogli biti roditelji, ukućani i/ili neki značajni drugi do čijeg nam je mišljenja stalo. I zaista – nalazi velikog broja studija (vidi: Shoib et al, 2022) govore u prilog ovoj teoriji.

Osim toga, važno je podvući da izloženost onlajn nasilju ostavlja značajne posledice na žrtvu: emotivna i psihološka šteta su merljive.⁷ Izloženost takvom nasilju je opasna stoga što je ono je daleko vidljivije od nasilja van virtuelnog prostora – informacije o njemu se šire ogromnom brzinom, a pomoć i podrška žrtvama neproporcionalna broju svedoka. Nadalje, nasilnik svoje ponašanje može validirati i kao važno lično postignuće (Shoib et al, 2022), i verovatnije je da neće osećati grižu savesti jer udaljena komunikacija dozvoljava da se zadrži i fizička distanca i anonimnost.

Do sada kazano govori u prilog potrebi da se stručnjaci i naučnici u značajnoj meri uključe u istraživanje viktimizacije u kiber prostoru čija je relativna

7 Nažalost, nasilje na mreži može dovesti do samoubistva žrtve (vidi: Pavlović, 2022), a sva posebnost virtuelnog prostora se pokazuje u slučaju tzv. kiber suicida (lice sebi oduzima život pred publikom na Internetu) koji je po pravilu vrše oni koji su na društvenim mrežama viktimizovani. Uz to, poznati su i tzv. onlajn izazovi npr. igra davljenja i *blue whale* izazov, na koje se najčešće odazivaju deca. Takve prakse neretko imaju tragičan kraj.

neuhvatljivost delom posledica brzih tehnoloških promena koje otvaraju nove mogućnosti i virtuelne prostore za nasilje. I pored toga, kod nas o viktimizaciji na mrežama retko kad otvara javna debata. Čini se da se kiber nasilje često tretira pre kao stvar pojedinca (koji bi trebalo da se sam zaštiti), nego što je pitanje od javnog značaja. Ipak, nemili skorašnji događaji – samoubistva mladih lica žrtava nasilja na mrežama – uveravaju nas da ova tema zaslužuje drugačiji društveni tretman i osmišljenije politike prevencije; a takvim koracima prethode eksplorativna istraživanja onlajn viktimizacije. Jedno od takvih istraživanja moglo bi biti i ovo.

2. Metodološki dizajn studije

Istraživanje je osmišljeno kao studija o žrtvama – cilj je bio da ispita učestalost i tipove viktimizacije kojima su izloženi naši ispitanici, i kao studija samoopuštivanja sa zadatkom da odgovori na pitanje da li su respondent i sami vršili nasilje na društvenim mrežama. Za ovakav dizajn istraživanja smo se opredelili rukovodeći se hipotezom da je moguće kako su oni koji su bili žrtve u kiber prostoru takođe viktimizovali druge; u tom slučaju takvi viktimizatori će o tome otvorenije pričati i za sebe naći odgovarajuće opravdanje jer su i oni bili izloženi nasilju.

Očekivali smo da ćemo pronaći značajne statističke razlike između studentkinja i studenata u pogledu iskustava viktimizacije; da će najzastupljenija reakcija na doživljeno nasilje biti povlačenje; kao i da se među studentima nalazi tek neznatan broj onlajn nasilnika, najčešće muškog pola.

Uzorak smo obuhvatili 137 studenata treće i četvrte godine dva fakulteta (Pravnog i Filozofskog, Odeljenje za sociologiju). Generisan je onlajn upitnik kojem su ispitanici pristupali preko linka, a sa mogućnošću da učestvuju u istraživanju su ih upoznali predmetni nastavnici.

Upitnik smo konstruisali koristeći dva standardizovana instrumenta pomoću kojih se ispituje onlajn viktimizacija: *Cyber Bullying Scale* i *Online Victimization Scale for Adolescents*, a koje smo prilagodili potrebama našeg istraživanja. Merili smo prisustvo sledećih tipova nasilja:

1. kiber proganjanja – gde smo svrstali: širenje laži o ispitaniku i ismevanje, onlajn pretnje, krađa identiteta;
2. targetiranje ili doksing tj. deljenje ličnih poruka na mreži bez dozvole, uvrede;
3. seksualno uznemiravanje;
4. kiberbuling – blokiranje i ignorisanje u onlajn kontekstu,⁸ i to u tri vremenska odsečka: u poslednja tri meseca, dve godine i uopšte; takođe, i ispitivali smo da li su respondenti u proteklih 12 meseci i sami vršili nasilje preko mreža.

8 v. Cyberbullying a top concern on Safer Internet Day (<https://www.un.org/sustainabledevelopment/>)

Dodajmo da je istraživačima bio relevantan jedino podatak o polu ispitanika, dok druge sociodemografske odlike nismo posebnije ispitali.

3. Nalazi istraživanja

Kako je to već i navedeno, istražili smo učestalost nekoliko tipova viktimizacije na društvenim mrežama, u tri vremenska odsečka: tri mjeseca pre istraživanja, u posljednje dve godine i ikada tokom života.

Našli smo da je 90 dana prije istraživanja neki oblik nasilja mrežama doživelo između 1 i 16% ispitanika (Tabela 1.). Najučestalije – u 23 slučaja, bili su izloženi kiber bulingu – ignorisanju od strane drugih, oko 9% ispitanika je bilo vređano, isto toliko njih bili su predmet tračarenja. Interesantan je nalaz da su mladići češće viktimizovani nego devojke kod sva tri vida nasilja: njih na mrežama češće ignorišu, nazivaju pogrđnim imenima i ogovaraju.

Tabela 1. Izloženost nasilju na društvenim mrežama u poslednja tri meseca

U POSLEDNJA TRI MESECA desilo vam se da			%
neko o vama širi laži na društvenim mrežama	da	9	6.6
	ne	128	93.4
vam neko na društvenim mrežama pretil	da	8	5.8
	ne	129	94.2
neko objavi nešto zbog čega su vas drugi ljudi ismejivali	da	2	1.5
	ne	135	98.5
vas nazivaju ružnim imenima	da	12	8.8
	ne	125	91.2
preuzme vaš profil i lažno se predstavlja kao vi, a onda druge vređa	da	2	1.5
	ne	135	98.5
vas drugi ignorišu na društvenim mrežama iako ste aktivno učestvovali u onlajn aktivnostima	da	23	16.8
	ne	114	83.2
neko namerno deli Vaše privatne poruke sa ciljem da Vas povredi	da	4	2.9
	ne	133	97.1
neko postavi Vaše slike na društvene mreže da bi Vas ismevao	da	1	.7
	ne	136	99.3
da neko o Vama širi tračeve preko društvenih mreža	da	12	8.8
	ne	125	91.2

U prethodne dve godine – vremenski okvir smo odabrali imajući na umu okolnosti: 1. da je u toku (bila) pandemija; i 2. da su svi, a posebno studenti bili upućeni na komunikaciju u kiber prostoru, svi ispitanici bili su viktimizovani na društvenim mrežama (nekim vidom nasilja) najučestalije, kiber proganjanjem

(Tabela 2.). Gotovo polovina ispitanika (njih 46%) je na svoj račun primala uvredljive komentare i poruke, dok su o bezmalo četvrtini šireni tračevi. Najređe, u šest slučajeva, ispitanici su bili žrtve doksinga: drugi su objavljivali njihove slike ili video materijal koji je za cilj imao da ih postidi. Gledano po polu uvrede su češće bile upućivane devojkama, dok su mladići bili učestalije žrtve tračeva koji se šire na mreži.

Tabela 2. Izloženost ispitanika nasilju na društvenim mrežama u posljednje dvije godine

U PROTEKLE DVE GODINE desilo vam se da		%	
vam preko društvenih mreža upućuju uvredljive poruke	da	64	46.7
	ne	73	53.3
objave vaše slike ili video materijal sa ciljem da Vas postide	da	6	4.4
	ne	131	95.6
da drugi o vama šire tračeve	da	24	17.5
	ne	113	82.5

Zapanjujući je i u isto vreme zabrinjavajući nalaz o visokoj prevalenci nasilja na mrežama tokom života ispitanika. Ona se kreće od 15%, u slučaju ugrožavanja reputacije ispitanika ostavljanjem posramljujućih poruka o njemu, do 75% u slučaju ignorisanja na mreži. Visok je procenat onih koje su na mrežama drugi blokirali (61%), a dalja analiza ukazuje da su isključivanju iz komunikacije češće izloženi mladići, nego devojke. One su takođe češće nego mladići primale poruke uznemirujućeg sadržaja. Kada je reč o seksualnom uznemiravanju, od skoro polovine ispitanika je traženo da proslede svoje golišave fotografije, dok je nešto više od trećine uključeno i protiv svoje volje u diskusiju o temama sa seksualnom konotacijom i/ili im je nuđen onlajn seks. U poređenju sa mladićima, devojke su značajno češće susreću sa: zahtevom da pošalju svoje eksplicitne slike ($\chi^2=10.225$, $p=0.001$) i neželjenim uvlačenjem u diskusiju na seksualno konotirane teme ($\chi^2=6.260$, $p=0.012$).

Tabela 3. Izloženost ispitanika nasilju na društvenim mrežama tokom života

NEKAD SE DESILO da Vam neko preko društvenih mreža		%	
šalje poruke koje su Vas uznemirile	da	87	63.5
	ne	50	36.5
o Vama objavi takve poruke da je to negativno uticalo na Vašu reputaciju	da	21	15.3
	ne	116	84.7

drugima otkrije vašu privatnost	da	10	7.3
	ne	127	92.7
blokira vas na društvenim mrežama	da	84	61.3
	ne	53	38.7
namerno isključuje iz onlajn komunikacije	da	43	31.4
	ne	94	68.6
šalje preteće poruke	da	43	31.4
	ne	94	68.6
ignorišu vas na društvenim mrežama (npr. ne lajkuju Vaše objave)	da	102	74.5
	ne	35	25.5
govorili ružne stvari na račun toga kako izgledate, odevate se, mislite ili radite	da	39	28.5
	ne	98	71.5
na uvredljiv način komentarisali Vaše poruke/objave	da	37	27.0
	ne	100	73.0
ostavlja zlobne komentare ili tračeve	da	24	17.5
	ne	113	82.5
uznemirava preko društvenih mreža	da	54	39.4
	ne	83	60.6
ponižava preko društvenih mreža	da	27	19.7
	ne	110	80.3
ponudi onlajn seks	da	48	35.0
	ne	89	65.0
ponudi da mu pošaljete svoje golišave slike	da	67	48.9
	ne	70	51.1
uvlači u diskusiju o temama sa seksualnom konotacijom bez vaše saglasnosti	da	52	38.0
	ne	85	62.0

Kako na osnovu prethodnih istraživanja znamo da viktimizacija, uključujući i ovu na društvenim mrežama ostavlja značajne posledice po one koji su joj izloženi, zanimalo nas je da utvrdimo kako su ispitanici koji su bili izloženi nasilju u kiber prostoru, reagovali. Pretpostavili smo da bi tipične reakcije viktimizovanih mogle biti: povlačenje, negativna osećanja – strah, ljutnja, bes, aktivno traženje pomoći (od članova porodice, prijatelja, stručnih lica) i *kontranapad* ili *osveta* nasilniku. Pokazaće se da je najveći broj ispitanika aktivno tražio pomoć, i to od lica van porodičnog kruga (njih 37%). Gotovo upola ređe su se obraćali članovima porodice, dok je 13-oro pomoć potražilo od stručnih lica: psihoterapeuta i psihijatra. Skoro trećina je nakon iskustva viktimizacije odlučila da se povuče sa mreža, a čak 22 se nikom nisu obratili za pomoć. Negativna osećanja: ljutne i besa ispoljilo je 19 studentkinja i studenata, a čak 22 je kazalo da je osećalo strah. *Kontranapad* je preduzelo manje od 6% ispitanika: za sebe kažu da su se osvetili nasilniku.

Tabela 4. Reakcija ispitanika na viktimizaciju na društvenim mrežama

REAKCIJA NA VIKTIMIZACIJU KOJOJ SU BILI IZLOŽENI	f	%
strah	26	19.0
prekid onlajn komunikacije	44	32.1
osećanja besa i mržnje	19	13.9
obraćanje za pomoć članu porodice	22	16.1
obraćanje za pomoć bliskoj osobi van porodice	50	36.5
psihoterapeutu	5	3.6
psihijatru	4	2.9
prijavili ste administratoru mreže	37	27.0
osvetili ste se onom ko vas je ugrožavao	7	5.1
nikom se niste obraćali	22	16.1

Razlike između mladića i devojaka u pogledu reakcija su manje više neznatne, ali valja primetiti da su studentkinje birale provokativnije metode odbrane nego studenti. One su se tako češće obraćale administratoru mreže, članovima porodice i/ili prijateljima, ali su takođe sklonije i tome da se osvete nasilniku, dok su mladići češće tražili pomoć psihijatra i psihologa. Kod njih su takođe prisutnija negativna osećanja: želja da se osvete, bes i mržnja, dok su strah u gotovo podjednaku procentu zastupljen kod svih ispitanika, nevezano za pol.

Na pitanje da li je neko od njima bliskih osoba bio viktimizovan na društvenim mrežama potvrđan odgovor je dala skoro polovina ispitanika (46%) (Tabela 5.).

Tabela 5. Reakcija ispitanika na viktimizaciju bliskih osoba u kiber prostoru

REAKCIJA NA KIBER VIKTIMIZACIJU BLISKOG LICA	podrška		ignorisanje		strah		otvoreno suprotstavljanje nasilniku		prijavio/la nadležnima	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
da	60	89.5	3	4.54	31	46.9	22	32.4	19	28.7
ne	7	10.4	63	95.5	35	53.1	46	67.6	47	71.2

Pokazaće se da je najveći broj ispitanika bliskim osobama koje su doživele onlajn viktimizaciju pritekao u pomoć: skoro svi oni čiji su prijatelji imali takvo iskustvo. Nadalje, posebno je značajan nalaz da je skoro polovina bila uplašena zbog nasilja nad drugom osobom. Proaktivnost kao pristup je nešto ređe zastupljen: trećina se otvoreno suprotstavila nasilniku, a nešto manje se obratilo nadležnima za pomoć. Najređe, nevolje drugog naši ispitanici ignorišu – samo njih troje, pokazaće se svi muškog pola. Proaktivne strategije: pružanju podrške bliskoj viktimizovanoj osobi, otvoreno suprotstavljanje i traženje pomoći od nadležnih, češće koriste devojke.

Posle ovog seta pitanja, usledila je studija o samooptuživanju. Naša je pretpostavka bila da će nakon što odgovore na pitanja da li su oni i/ili njima bliske osobe bili viktimizovani, ispitanici spremnije govoriti o tome da li su na društvenim mrežama i oni prema nekom bili nasilni. Relativno kratak vremenski okvir u kojem su ispitanici eventualno pribegli takvom ponašanju na društvenim mrežama (12 meseci pre istraživanja) postavljen je jer smo pretpostavili da su šanse da ono bude zaboravljeno manje. Istražili smo nekoliko pojavnih oblika viktimizacije koji se svrstavaju u kiber zlostavljanje i targetiranje (Tabela 6.). Seksualnim nasiljem na mrežama nismo se bavili u ovom istraživanju, zbog toga što smo smatrali da bi ispitanici u susretu sa ovakvim pitanjem vjerovatno odustali od popunjavanja upitnika.

Pronašli smo da se je manje od 10% ispitanika na neki od pobrojanih načina bilo nasilno prema drugima na društvenim mrežama. Detaljnija analiza pokazuje da je najveći broj ostavljao uvredljive komentare na račun drugih (njih 12) i bez znanja objavljujao prepisku sa viktimizovanim (8). Samo troje ispitanika je objavljivalo nečije slike ili video materijal sa ciljem da drugog postide, odnosno o drugima namerno širilo lažne vesti i tračeve. Pokazaće se da su svim vidovima nasilja, a nekim i statistički gledano značajno⁹ češće skloniji mladići nego devojke.

Tabela 6. Samooptuživanje ispitanika

U POSLEDNJIH 12 MESECI nekom ste preko društvenih mreža slali	poruke neprijatnog sadržaja		ostavljali uvredljive komentare		objavili nečije slike ili video materijal sa ciljem da tu osobu postidite/ izložite ruglu		o drugima širili lažne vesti, tračeve		objavljivali prepisku sa nekom osobom a bez njenog znanja ili pristanka	
	4	2.9	12	8.8	2	1.5	1	.7	9	6.6
da	133	97.1	125	91.2	135	98.5	136	99.3	128	93.4
ne										

S druge strane, odgovor na pitanje vezano za motive njihovih takvih aktivnosti na društvenim mrežama, pokazali su da je broj onih koji su druge viktimizovali ipak viši (Tabela 7.). Naša je pretpostavka da razlog treba tražiti u mogućnosti da opravdaju svoje ponašanje. Uopšteno govoreći, ove tehnike neutralizacije obuhvataju: 1. zasluženu osvetu – sami su tražili; 2. poricanje povreda i 3. poricanje odgovornosti. Ubjedljivo najveći broj naših ispitanika – njih

9 Značajno češće prepisku sa drugima bez njihovog znanja ($\chi^2=0.180$, $p=0.035$), objavljuju mladići. Isto važi i za širenje tračeva i laži o drugima ($\chi^2=4.351$, $p=0.034$), ostavljanju uvredljivih komentara ($\chi^2=4.853$, $p=0.028$) i upućivanju poruka neprijatnog sadržaja ($\chi^2=8.896$, $p=0.003$).

29, poriču da su uradili bilo šta loše, a 25-oro smatraju da su žrtve zaslužile to što ih je snašlo, dok desetoro uopšte ne razmišlja o svojim postupcima niti za njih traži opravdanje.

Tabela 7. Motivi zbog koji su druge viktimizovali na društvenim mrežama

MOTIV AKTIVNOSTI NA MREŽI JE (BIO)		
da tu osobu naučim pameti / da se osvetim	to je bila šala/ nisam uradio/la ništa loše	ne razmišljam o tome
25	29	10

4. Diskusija

Prvi cilj naše studije je bio da istražimo učestalost viktimizacije naših ispitanika – studenata, onlajn nasiljem. Nalazi upućuju na nekoliko zaključaka, koje ipak moramo uzeti sa rezervom – istraživanjem smo obuhvatili relativno mali broj ispitanika što ne dozvoljava neke ozbiljnije generalizacije. Uočili smo sledeće pravilnosti: 1. što je kraći vremenski period u kojem pitamo za iskustvo viktimizacije, to je i broj žrtvama niži, i obrnuto. Tako nalazimo da je prevalenca kiber nasilja rasla sa širenjem vremenskog okvira u kojem smo viktimizaciju posmatrali, pa je tako tokom života viktimizovano bezmalo 50% naših respondenata. Ipak, ne treba potceniti ni broj onih koji su bili viktimizovani 90 dana pre istraživanja. Reč je o gotovo 17% devojaka i mladića. Nadalje, pronašli smo da statistički značajnih razlika u pogledu iskustava viktimizacije određenim vidom nasilja između mladića i devojka nema, osim kada je reč o celoživotnom iskustvu. S druge strane, valja podvući da procentualne razlike postoje. Mladići su tako češće izloženi nekim vidovima kiber zlostavljanja i kiber proganjanja. Njih češće ignorišu i ogovaraju na društvenim mrežama nego devojke, koje opet s druge strane imaju iskustvo da ih drugi na njima blokiraju. One se značajno češće susreću sa seksualnim uznemiravanjem.

Upitani za iskustva drugih na mrežama, naši respondenti u gotovo polovini slučajeva odgovaraju da je njima bliska osoba bila žrtva onlajn nasilja. To po nama može da ukaže na raširenost ove pojave. Kako ovakvo nasilje ostavlja značajne (psihološke, emotivne) posledice po žrtve, ovaj nalaz bi trebao da zabrine, posebno ako imamo na umu odgovore naših respondenata o tome kako su reagovali na iskustvo sopstvene i viktimizacije njima bliskih lica. Iako je većina aktivno potražila pomoć, najčešće od bliskih osoba van porodičnog kruga, posebno treba podvući da je jedan broj reterirao. Oni su se ili povlačili sa društvenih mreža ili odustajali od traženja podrške – u svojoj viktimizaciji su ostajali sami.

Očekivana osećanja besa, ljutnje, straha, potreba da se osvete, bila su zastupljena kod više od trećine studenata i studentkinja. Nasilniku se osvetilo oko 6% njih, a zanimljiv je i nalaz da su devojke češće tražile pomoć drugih, čak su se i svetile nasilniku. Mladići su se povlačili, češće obraćali za pomoć psihologu i psihijatru (što sa svoje strane govori o ozbiljnosti viktimizacije), ali i osećali bes i ljutnju.

Kako razumeti ove razlike? Naša je pretpostavka koju bi valjalo proveriti na većem uzorku ispitanika, da ova distinkcija može biti objašnjena društvenim tretmanom žrtava različitog pola. Dok su žene ohrabrene da traže pomoć, a to ohrabrenje ponekad uključuje i poruku o odsustvu odgovornosti za vlastito ponašanje i davanje odobrenja da se samozaštite, muškarcima se poručuje da je njihova jedina uloga – uloga nasilnika. Oni ne mogu biti žrtve, a čak i kada im se to desi, a oni svoje iskustvo podele sa drugima, verovatnoća da će biti ismejani raste (Ignjatović, Simeunović Patić, 2015:82). Dodajmo da je viktimizacija u slučaju naših ispitanika vidljiva i da joj prisustvuje potencijalno velik broj svedoka, što verovatnijim čini i osećanje sramote zbog toga što su javno ismejani, ignorisani, klevetani, vređani.

Drugi cilj je bio da utvrdimo da li su i u kom procentu naši respondenti viktimizovali druge na društvenim mrežama u poslednjih godinu dana. Nalazimo da je taj procenat nevelik, da su u poređenju sa devojka, mladići skloniji da budu nasilni na mrežama. Međutim, kada respondenti dobiju mogućnost da opravdaju svoje ponašanje, onda raste i broj onih koji „priznaju“ da su druge viktimizovali. Navode da nisu mislili ozbiljno ili da je žrtva sama zaslužila sve što ju je snašlo, a mi posebno podvlačimo odgovor relativno malog broja ispitanika koji kažu da o tome šta se desilo i kako su se ponašali, uopšte i ne razmišljaju. U prva dva slučaja reč je o tehnikama neutralizacije – za sebe tražimo opravdanja, a što smo u tome uspešniji, manje osećamo grižu savesti zbog svog ponašanja. Podsetimo: racionalizacije nam ne bi trebale da ne smatramo da je pogrešno ono što smo uradili. S druge strane, odsustvo potrebe da se opravdamo – o učinjenom uopšte ne razmišljamo, može da ukaže na prisustvo neoliberalnog narcističkog selfa. Ovakva ličnost naseljava postmoderna društva, a odgaja se na diskursu o samovažnosti i ideji o Drugima kao objektima koji su tu da posluže (za nešto) i da ih potom odbaci. Imajući to na umu, nije teško razumeti etiologiju nasilja na mrežama i u realnom svijetu, niti trend porasta njegove prevalence.

5. Umesto zaključka

Kiber prostor – novi dispozitiv društvenosti, postao je neizostavni deo naših života. Digitalnu realnost koju većina svetskog stanovništva svakodnevno živi i rado se u nju uključuje – pruža neslućene mogućnosti da se uči, radi, komunicira,

susreće sa drugima u realnom vremenu, čak i onda kada su fizičke distance izuzetne. Kiber prostor postaje svojevrsna konkurencija realnom, a tome u prilog može da govori i činjenica da se društvenost sve više seli na mreže. Takođe, na mrežama sve učestalije nalazimo i negativne aspekte društvenosti – nasilje.

Ono se ni po čemu ne razlikuje od tradicionalnih formi nasilja: ni po svojim suštinskim karakteristikama, niti po posledicama. Nažalost, očekivanje je da će ono u bližoj budućnosti i nadalje rasti, i da će njime biti viktimizovan sve veći broj dece i mladih koji će u kiber prostoru provoditi još više vremena.

Takve predikcije ipak ne prate osmišljene preventivne strategije. One su više stvar ličnog, nego šireg sistemskog ili društvenog. Čini se da dužnost da se zaštititi pada isključivo na pojedinca. No, mi smo sigurni da pojedinac na sebe ne preuzeti takvu odgovornost i to zbog sledećeg razloga. Verujemo naime da se u društvenom kontekstu razvijaju određene strukture ličnosti pod uticajem dominantnih vrednosti i normi. Ukoliko takav normativni set podstiče egoizam, narcizam, ako lične potrebe pretpostavlja potrebama drugih uvek i u svakoj situaciji, onda je za očekivati da je i nasilje – simboličko, stvarno, digitalno ili u fizičkoj realnosti, dozvoljen način ponašanja. Ono obezbeđuje osjećanje nadmoći i potvrđuje našu ličnu omnipotentnost, pogotovo ukoliko mu se kao svedok pojavljuje brojna (digitalna) publika. Odatle je ono po našem sudu podjednako ako ne i opasnije od tradicionalnih formi nasilja jer razotkriva tužnu stvarnost našeg doba: nezainteresovanost za patnje drugog i/ili strah da se stane na *gubitničku stranu* – zauzme za žrtvu jer bi i sami mogli biti viktimizovani.

Šta može da uradi žrtva da bi se zaštitila od nasilja? Jedan od odgovora uključuje krivično-pravno reagovanje. No, kako nasilje na mrežama ima svoje specifičnosti – neretko je anonimno, pa je nasilnika teško identifikovati, reakcija krivičnog sistema bi mogla da bude nedovoljno efikasna i nedelotvorna. Stoga se opet vraćamo na priču o društvenom kontekstu. Uvereni smo da bez negovanja drugačijih vrijednosti koje validiraju drugo ljudsko biće kao referentni okvir naše egzistencije, i promovišu altruizam i empatiju kao pozitivne društvene vrednosti, *zarez*¹⁰ iza nasilja ne može biti stavljen.

Literatura

- Benson, V., Saridakis, G., Tennakoona H. (2015) Purpose of Social Networking Use and Victimization: Are there any differences between University Students

10 Aluzija na *stavljanje tačke na nešto*. Na nasilje nije moguće staviti tačku, iskorijeniti ga jer je kompozitni dio ljudske prirode – arhetipska sjenka.

- and those not in HE? *Computers in Human Behavior*, 51(b), pp. 867–872. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.11.034>
- Fernandes, B., Uzun, B., Aydin, C., Tan-Mansukhani, R., Vallejo, A., Saldana-Gutierrez, A., Biswas, N., Essau A. C. (2021) Internet use during COVID-19 lockdown among young people in low- and middle-income countries: Role of psychological wellbeing. *Addictive Behaviors Reports*. Dostupno na: <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S2352853221000420?Token=32BC1BA162B0446DDD83EAF8AF708A5C7DDBBA36AE94BA236CB8EF67AC-CDA9329957F34BE9AFD90F47D782970E7632F&originRegion=eu-west-1&originCreation=20220623152808>. Stranici pristupljeno 23.6.2022. <https://doi.org/10.1016/j.abrep.2021.100379>
 - Gassó, M. A., Mueller-Johnson, K., Agustina, R. J., Gómez-Durán, L. G. (2021) Exploring Sexting and Online Sexual Victimization during the COVID-19 Pandemic Lockdown. *Int J Environ Res Public Health*, 18(12): 6662. doi:10.3390/ijerph18126662. Stranici pristupljeno 15.05.2022.
 - Helweg-Larsen, K., Schütt, N., Bøving Larsen, H. (2011) Predictors and protective factors for adolescent Internet victimization: Results from a 2008 nationwide Danish youth survey. *Acta Paediatrica*, 101(5), pp. 533–539. doi:10.1111/j.1651-2227.2011.02587.x.
 - Ignjatović, Đ. (2019) *Kriminologija*, 15. ed. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
 - Ignjatović, Đ. (2021) Viktimizacija u 21. veku. *Studia Iuridica Montegrenia*, III (2), str. 49–82.
 - Ignjatović, Đ., Simeunović Patić, B. (2015) *Viktimologija – opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
 - Jugović, A. (2022) Children in the digital environment: between well-being and risks. In: Stevanović, A., Koloković Bojović, M. (ur.) *Children and the challenges on the digital environment*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research, pp. 27–39.
 - Keipi, T., Kaakinen, M., Oksanen, A., Räsänen, P. (2017) Social Tie Strength and Online Victimization: An Analysis of Young People Aged 15–30 Years in Four Nations. *Social Media and Society*, pp. 1–12. <https://doi.org/10.1177/2056305117690013>
 - Kimberly J. Mitchell, David Finkelhor, Janis Wolak, Michele L. Ybarra Heather Turner, (2011) Youth Internet Victimization in a Broader Victimization Context. *Journal of Adolescent Health*, 48, pp. 128–134. doi:10.1016/j.jadohealth.2010.06.009.
 - Kostić, J., Ranaldi, V. (2022) Social peer violence in the digital environment-students attitudes and the possibility of prevention. U: Stevanović, A.,

- Koloković Bojović, M. (ur.) *Children and the challenges on the digital environment*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research, pp. 83–97.
- Macanović, N., Stojanović, R. (2022) Cyberbullying as a form of peer violence in school. U: Stevanović, A., Koloković Bojović, M. (ur.). *Children and the challenges on the digital environment*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research, pp. 97–117.
 - Marcum, D. C., Higgins, E. G., Ricketts L. M. (2010) Potential factors of online victimization of youth: an examination of adolescent online behaviors utilizing routine activity theory. *Deviant Behavior*, 31, pp. 381–410. doi: 10.1080/01639620903004903
 - Mitchell, J. K., Finkelhor, D., Wolak, J., Ybarra, L. M., Turner, H. (2011) Youth Internet Victimization in a Broader Victimization Context. *Journal of Adolescent Health*, 48, pp. 128–134. doi:10.1016/j.jadohealth.2010.06.009.
 - Pavlović, Z. (2022) Children and hate speech on social networks. U: Stevanović, A., Koloković Bojović, M. (ur.) *Children and the challenges on the digital environment*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research, pp. 61–65.
 - Radojičić Nedeljković, A., Glišić, M. (2022) Ispred ekrana. *Istraživanje o rodno zasnovanom nasilju u digitalnom prostoru*. Beograd: Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama – ATINA.
 - Reyns, W. B. (2015) A routine activity perspective on online victimisation. Results from the Canadian General Social Survey. *Journal of Financial Crime*, 22(4), pp. 396–411. doi: 10.1108/JFC-06-2014-0030
 - Ristić, D., Marinković, D. (2018) Kiber-prostor kao dispozitiv društvenosti. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Knjiga Γ XLIII-1, str. 99–108. <https://doi.org/10.19090/gff.2018.1.387-403>
 - Shoib, S., Philip, S., Bista, S., Saeed, F., Javed, S., Ori, D., Bashir, A., Chandrasa, M. (2022) Cyber victimization during the COVID-19 pandemic: A syndemic looming large. *Health Sci Rep.*;5: e528. Dostupno na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/hsr2.528>. Stranici pristupljeno 15.05.2022. doi: 10.1002/hsr2.528
 - Stanković, D. (2019) Sajber nasilje na društvenim mrežama među mladima u Republici Srbiji. *RKKP*, 2(19), str. 9–23.
 - Stevković, Lj., Popović, M., Kovačević, M. (2019) Viktimizacija studenata u sajber prostoru: iskustva iz Srbije. *Kriminalističke teme. Zbornik radova*, XIX (5), str. 247–270.

- Whittaker, E., Kowalski, M. R. (2015) Cyberbullying Via social media. *Journal of School Violence*, 14:1, pp. 11–29. doi: 10.1080/15388220.2014.949377
- Wolak, J., Mitchell, K., and Finkelhor, D. (2006) Online victimization of youth: Five years later. *National Center for Missing & Exploited Children Bulletin*. Dostupno na: <https://www.unh.edu/ccrc/resource/online-victimization-youth-five-years-later>. Stranici pristupljeno 12. 05. 2022.

Internet izvori

- - *Cyberbullying a top concern on Safer Internet Day*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2022/02/cyberbullying-a-top-concern-on-safer-internet-day/>, Stranici pristupljeno 15.05.2022.
- *Facts About Bullying*. <https://www.stopbullying.gov/resources/facts>. Stranici pristupljeno 09.05.2022.
- *Growing up with Media*. <https://innovativepublichealth.org/projects/growing-up-with-media/>. Stranici pristupljeno 12.05.2022.
- *Committed to concentrating the world*. <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>. Stranici pristupljeno 11.05.2022.
- *Social Media Facts Sheet*. <https://www.pewinternet.org/fact-sheets/social-networking-fact-sheet>. Stranici pristupljeno 10.05.2022.

Milana LJUBIČIĆ, PhD

Full professor

University of Belgrade, Faculty of Philosophy

Đorđe IGNJATOVIĆ, PhD

Full professor

University of Belgrade, Faculty of Law

VICTIMIZATION OF YOUNG PEOPLE ON SOCIAL NETWORKS – RESULTS OF RESEARCH OF THE UNIVERSITY OF BELGRADE STUDENTS

Thanks to the development of information technologies, Internet communication has become an indispensable part of everyday life. Social networks are prevalent today. They are a medium of social interaction especially loved by young people. However, there are also dark sides to this space of sociability. Victimization is one of them. We can learn about

prevalence and risk factors from studies by foreign authors, while domestic researchers rarely deal with this issue. Therefore, the main goal of our research was to examine phenomenological characteristics of victimization on social networks. In the study participated 137 students of the University of Belgrade. The findings showed that most of the respondents had experienced victimization, and several had been violent towards others on social networks.

Keywords: *cybercrime, social networks, victimization, victim study, students*